

**Anna Aleksandrowa
Ekaterina Aigina**

Państwowy Uniwersytet im. A. Łomonosowa w Moskwie

MOSKIEWSKI PAŃSTWOWY UNIWERSYTET IM. ŁOMONOSOWA W MOSKWIE – GŁÓWNE ROSYJSKIE CENTRUM BADAŃ I NAUCZANIA W ZAKRESIE TURYSTYKI I REKREACJI

Zarys treści: Artykuł omawia wieloletnie badania z zakresu geografii turystyki prowadzone w Państwowym Uniwersytecie im. Łomonosowa w Moskwie. Charakterystyczny ośrodek badawczy należy do grupy najbardziej znanych placówek badawczych zajmujących się problematyką terytorialnych systemów rekreacyjnych. Prowadzone od lat 60. XX w. badania początkowo koncentrowały się na zagadnieniach geograficzno-logistycznych, które z upływem czasu uzupełniane były o nowe elementy m.in. społeczne i humanistyczne. Do najbardziej znanych osiągnięć naukowych wywodzących się z ośrodka moskiewskiego zaliczyć należy koncepcje: terytorialnego systemu rekreacyjnego (TSR), krajobrazu spolaryzowanego, terytorialnego kompleksu gospodarki turystycznej, środowiskowego modelu systemu rekreacyjnego.

Słowa kluczowe: Państwowy Uniwersytet im. Łomonosowa w Moskwie, badania naukowe, system rekreacyjny, gospodarka rekreacyjna, krajobraz spolaryzowany.

*Nauka to czyste poznawanie prawdy i oświecenie umysłu
(motto Moskiewskiego Uniwersytetu Łomonosowa)*

Państwowy Uniwersytet im. A. Łomonosowa w Moskwie jest najstarszym, najważniejszym i wiodącym „klasycznym” uniwersytetem w Rosji (САДОВНИЧИЙ 2005), a także jednym z ważniejszych centrów rosyjskiej nauki i kultury. Ten wyjątkowy ośrodek naukowo-dydaktyczny ma ogromne znaczenie i wpływ na rozwój całego rosyjskiego społeczeństwa. W Federacji Rosyjskiej Uniwersytet ten zajmuje szczególne miejsce w systemie kształcenia kadr dla przemysłu turystycznego oraz badań nad turystyką i rekreacją. Działania te tradycyjnie koncentrują się na wydziale geograficznym uniwersytetu. Jego pracownicy tworzyli podstawy radzieckiej geografii rekreacji, która stworzyła „fundamenty” do rozwoju w Rosji współczesnej nauki o turystyce.

W byłym Związku Radzieckim narodziny geografii rekreacji datuje się na drugą połowę lat 60. XX w., kiedy w kraju bardzo dynamicznie rosło zapotrzebowanie ludności na usługi rekreacyjne. Poważnym bodźcem do rozwoju badań naukowych nad rekreacją i turystyką w państwie było także stworzenie na wydziałach geograficznych uniwersytetów „klasycznych” specjalności o nazwie „krajoznawstwo, metody-

ka i organizacja działalności turystycznej”. Poszerzał się krąg wykładowców, którzy w swoich obowiązkach mieli zarówno nauczanie, jak i prowadzenie badań naukowych w zakresie turystyki i rekreacji. Zaczęły pojawiać się liczne opracowania podejmujące zagadnienia turystyki i rekreacji na różnych płaszczyznach: pedagogicznej, psychologicznej, ekonomicznej, miastotwórczej i in., ale wiodącą i koordynującą rolę w rozwoju badań turystyczno-rekreacyjnych w kraju odgrywali geografowie.

Znaczący wkład w rozwój podstaw teoretycznych oraz praktycznych badań nad rekreacją i turystyką wniósł zespół badaczy pod kierownictwem prof. W.S. Preobrażeńskiego (1918–1998). Wielu jego członków było wcześniej absolwentami Uniwersytetu im. Łomonosowa, a niektórzy po ukończeniu studiów pozostali w nim jako pracownicy. To oni właśnie dali początek nowemu w krajowej geografii kierunkowi naukowemu, którego istotą badań była aktywność ludzi w czasie wolnym. Formowanie tego nowego kierunku naukowego odbywało się w przełomowym okresie rozwoju nauki w ogóle, który związany był z szybkim postępem naukowo-technicznym i technologicznym.

Był to także okres zmian w myśleniu naukowym, pojawiały się ujęcia interdyscyplinarne, na umysły gwałtownie zaczęła oddziaływać cybernetyka i synergetyka. Znaczący wpływ na specyfikę geografii rekreacji miały powszechność i szerokie zastosowanie podejścia systemowego w nauce oraz przekonanie o konstruktywnym charakterze współczesnej geografii.

Do połowy lat 80. ubiegłego stulecia prace nad teoretycznymi podstawami organizacji terytorialnej wypoczynku i turystyki przebiegały bardzo aktywnie. Intensywnie prowadzono badania terenowe, wywiady socjologiczne, organizowano konferencje i spotkania dotyczące relacji między geografiami i rekreacją. Podejście zasobowe charakterystyczne dla pierwszych lat rozwoju dyscypliny szybko zmieniło się na ujęcie społeczno-geograficzne. Ukierunkowanie społeczne badań geograficznorekreacyjnych pojawiło się wraz z wydaniem współautorskiej monografii pod red. W.S. PREOBRAŻENSKIEGO (1975) pt. *Podstawy teoretyczne geografii rekreacji* [Теоретические основы...]. Po raz pierwszy geografia rekreacji została w niej przedstawiona jako gałąź nie geografii fizycznej, ale geografii społecznej. Wydanie książki stało się wydarzeniem epokowym nie tylko w rozwoju geografii rekreacji, określając ścieżki jej rozwoju na dwa kolejne dziesięciolecia. Dokonała ona także przewrotu w całej narodowej geografii (nauce geograficznej) przyczyniając się do jej większej humanizacji. Monografia zapoczątkowała analizy procesów przestrzennych i form organizacji życia ludzi oraz grup społecznych z punktu widzenia jednostki – warunków pracy, zamieszkania, wypoczynku, rozwoju osobowości oraz innych wartości życiowych.

Główne idee i koncepcje zawarte w *Podstawach teoretycznych...* posłużyły jako punkt wyjścia do dalszych badań wspomnianego zespołu autorów-badaczy oraz ich następców (ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, КРИВОШЕЕВ, red. 1980, МИРОНЕНКО, БОЧВАРОВА, red. 1986, КОЗЛОВ, ФИЛИППОВИЧ, ЧАЛАЯ i in. 1990) oraz zysały uznanie nie tylko krajowych, ale także zagranicznych wydawców. Tematyka rekreacji była zaakceptowana i przyjęta przez szeroką społeczność geograficzną kraju. W wielu ośrodkach badawczych zaczęto wykonywać analizy teoretyczne i badania praktyczne (stosowane) z zakresu geografii rekreacji. Właściwie obudowana teorią i praktyką dyscyplina weszła do systemu szkolnictwa wyższego.

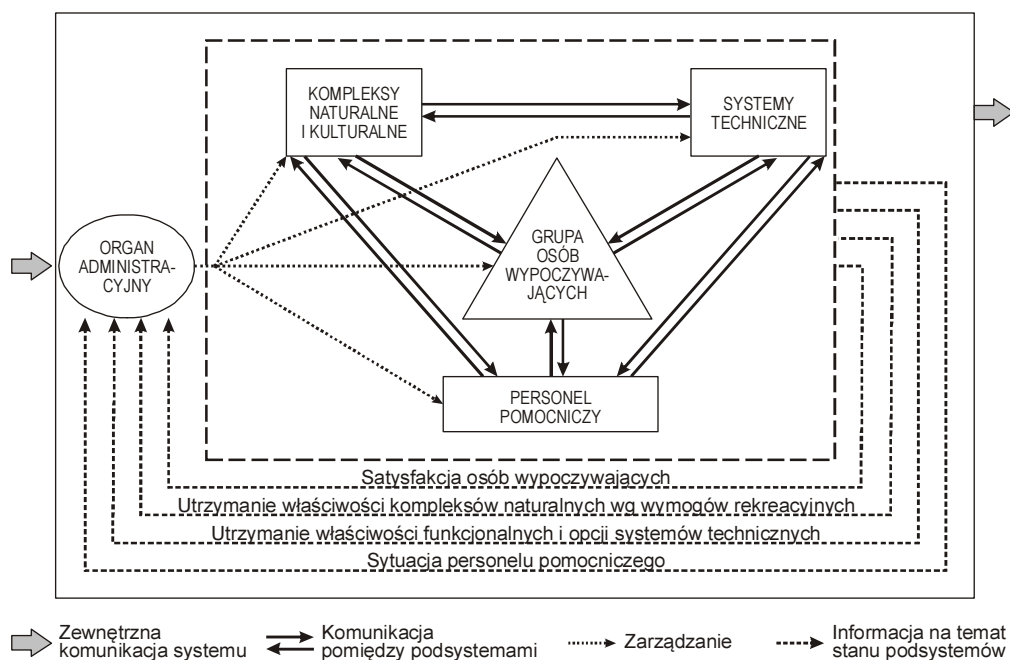
Koncepcja Terytorialnego Systemu Rekreacyjnego (TSR). Od początku istnienia geografia rekreacji bazowała na następujących postulatach wyjściowych:

- 1) w całokształcie potrzeb człowieka i społeczeństwa wyróżnia się grupa specyficznych potrzeb regeneracji sił fizycznych i duchowych, które wymagają odpowiednich warunków do ich realizacji – czasu wolnego oraz specjalnych właściwości przestrzeni;
- 2) liczba i natężenie tych potrzeb pobudza człowieka do podejmowania aktywności rekreacyjnej, różnej od codziennej pracy i obowiązków domowych, a społeczeństwo oraz jego instytucje do stworzenia dla niej specjalnych warunków;
- 3) włączając w sferę aktywności rekreacyjnej obiekty przyrodnicze i kulturowe, wykorzystując systemy techniczne oraz potencjał ludzki człowiek formuje, a społeczeństwo (państwo?) tworzy, wspomaga i rozwija specjalne systemy do realizacji potrzeb rekreacyjnych;
- 4) system rekreacyjny charakteryzują określone potrzeby i typy aktywności, które go uformowały i które określają jego funkcjonowanie oraz rozwój, jego elementy, wewnętrzne i zewnętrzne powiązania oraz efektywność działania;
- 5) tworzenie i kształtowanie systemów oraz ich właściwości wynikają z funkcji aktywności rekreacyjnej;
- 6) systemy rekreacyjne należą do typu układów społeczno-(demograficzno)-ekologicznych o charakterze przestrzennym i dynamicznym.

Funkcjonowanie Terytorialnych Systemów Rekreacyjnych (TSR) stało się przedmiotem nauczania geografii rekreacji. Systemy te traktowane jako część systemu społeczno-geograficznego składają się z następujących wzajemnie powiązanych elementów (podsystemów): osób wypoczywających (rekreantów), kompleksów przyrodniczych i kulturowych, urządzeń technicznych (inżynierskich), personelu obsługowego oraz organów administracyjnych. TSR charakteryzują się dużą jednorodnością funkcjonalną i przestrzenną.

Jako podmiot konstruowania terytorialnych systemów rekreacyjnych (TSR) uznany został człowiek i społeczeństwo. Tworzenie, funkcjonowanie oraz rozwój omawianych systemów zawsze był rozpatrywany przez pryzmat potrzeb rekreacyjnych pojedynczego człowieka i grup społecznych z uwzględnieniem poprawy ich zdrowia, zdolności do pracy (wydolności) oraz jak najszerzej regeneracji sił fizycznych i psychoemocjonalnych. Model TSR przyjął charakter antropocentryczny. Jego częścią był specjalny podsystem nazwany „grupa wypoczywających”, który w całym systemie zajmował miejsce centralne. To on jest odpowiedzialny za wymagania i żądania w stosunku do wszystkich pozostałych elementów systemu (TRS).

Podsystem „kompleksy przyrodnicze i kulturowe” odnosi się do jakości zasobów i warunków zaspokajających potrzeby i satysfakcjonujących uczestników rekreacji. Kompleksy te charakteryzuje: pojemność, stabilność (trwałość), komfort, równowaga i atrakcyjność. Orientacja na człowieka spowodowała pojawienie się nowych zasad i metod oceny potencjału rekreacyjnego (w tym zasobów i warunków rekreacji). Na początku należało określić komfort fizjologiczny środowiska przyrodniczego do organizacji wypoczynku

Rys. 1. Schemat Terytorialnego Systemu Rekreacyjnego według V.S. Preobrażeńskiego

T a b e l a 1. Charakterystyka systemowa TSR

Zapotrzebowanie podsystemów	Składniki systemu				
	Wypoczywający	Kompleksy przyrodnicze i kulturowe	Uzbrojenie techniczne	Personel obsługujący	Organ administracji
Wypoczywający		Pojemność Równowaga Komfort Atrakcyjność	Różnorodność Pojemność Komfort	Profesjonalizm	Informacyjność Dostęp do informacji
Kompleksy przyrodnicze i kulturowe	Rytmiczność Wybór		Ekologiczność	Regulacja rekultywacja (odnowa)	Zabezpieczenie prawne
Uzbrojenie techniczne	Homogeniczność	Zabezpieczenie zasobów Niezawodność		Dostępność rynku pracy Zajętość	Zabezpieczenie zasobów
Personel obsługujący	Technologie	Komfort	Zabezpieczenie zasobów kapitałowych		Profilaktyka
Organ administracji	Równomierność Jednolitość	Czystość (higieniczność)	Obciążenie Gotowość technologiczna	Kwalifikacja	

Ź r ó d ł o: PIROŹNIK (1985).

oraz społeczno-psychologiczną atrakcyjność krajobrazów, a także obiektów przyrodniczych i antropogenicznych (kulturowych). Kryteria te na długie lata wskazały kierunek badań związanych z waloryzacją przestrzeni rekreacyjnej.

Zadaniem podsystemu „infrastruktura techniczna” było zabezpieczenie pobytu wypoczywających i miejscowej ludności w zakresie usług podstawowych (noclegowych, gastronomicznych, transportowych) oraz

dodatkowych (uzdrowiskowych, poznawczych, rozrywkowych i in.). Przedsiębiorstwa związane z usługami bytowymi oraz specjalistycznymi usługami rekreacyjnymi tworzą infrastrukturę regionu (rejonu, obszaru) rekreacyjnego, którą charakteryzują: pojemność, zróżnicowanie obiektów, poziom komfortu, obciążenie (poziom wykorzystania, frekwencja), ekologiczność i gotowość eksploatacyjna (technologiczna).

Podsystem „personel obsługujący” ukierunkowany był na osiągnięcie określonych efektów i zapewnienie jakości wypoczynku. Charakteryzuje go duże zapotrzebowanie wykwalifikowanych specjalistycznie pracowników zatrudnionych w sferze usług oraz wysoki poziom kwalifikacji i profesjonalizmu kadr.

Podsystemowi „organ administracji” przypisuje się zadania związane z zapewnieniem optymalnego funkcjonowania elementów TSR i określaniem kierunków rozwoju całego systemu wykorzystując jego potencjał materialny, finansowy i organizacyjny.

Zgłębianie istoty TSR jako całości wymaga nie tylko określenia jego elementów składowych, ale także, co wydaje się bardzo ważne, identyfikacji i charakterystyki relacji oraz związków zachodzących między nimi. To właśnie one wskazują charakter i istotę TSR i mogą być określone za pomocą macierzy relacji.

Rysunek 1 i tabela 1 przedstawiają cztery najbardziej ogólne właściwości TSR.

Po pierwsze, właściwości integracyjne (wykształcenia struktury) różnorodnych elementów, uczestniczących w rekreacji. Już na pierwszym posiedzeniu na temat geograficznych problemów organizacji wypoczynku w 1969 r. W.S. Przeobrażeński i L.I. Muchina przedstawili hipotezy o systemowym charakterze aktywności (działalności) rekreacyjnej. Geografia rekreacji miała dać całościowy obraz tego złożonego, heterogenicznego zjawiska z wykorzystaniem podejścia kompleksowego. Idea integracji, współpracy oraz interdyscyplinarności dała podstawy (fundamenty) modelowi systemu rekreacyjnego.

Po drugie, społeczny charakter TSR. Do chwili rozpracowania terytorialnych problemów wypoczynku narodowa geografia stosowała różne (w tym krajobrazowe) modele systemowe. Model TSR zasadniczo odróżniał się od nich prymatem człowieka jako składowej systemu (antropocentryzm). W tym założeniu należy właśnie upatrywać największego osiągnięcia radzieckiej szkoły geografii rekreacji.

Po trzecie, ukierunkowanie działalności TSR. System próbuje osiągnąć określony stan stabilności. W modelu elementami wejściowymi do systemu są potrzeby rekreacyjne, a wyjściowymi efekty wypoczynku, turystyki i rekreacji jako rezultat końcowy. Efektywność systemu była jednym z głównych problemów badawczych o charakterze interdyscyplinarnym.

Po czwarte, charakter organizacji TRS, który w *Teoretycznych podstawach...* określany był jako możliwości zarządzania nim: „System rekreacyjny złożony, zarządzany i częściowo samosterowalny...” Obowiązkowym warunkiem rozwoju zrównoważonego systemów rekreacyjnych wydaje się być realizacja dwóch zadań określających istotę zarządzania nim: planowania i regulacji (PREOBRAŻEŃSKY, red. 1975, s. 22–23).

Koncepcja TSR opracowywana była w warunkach systemu administracyjno-nakazowego z charaktery-

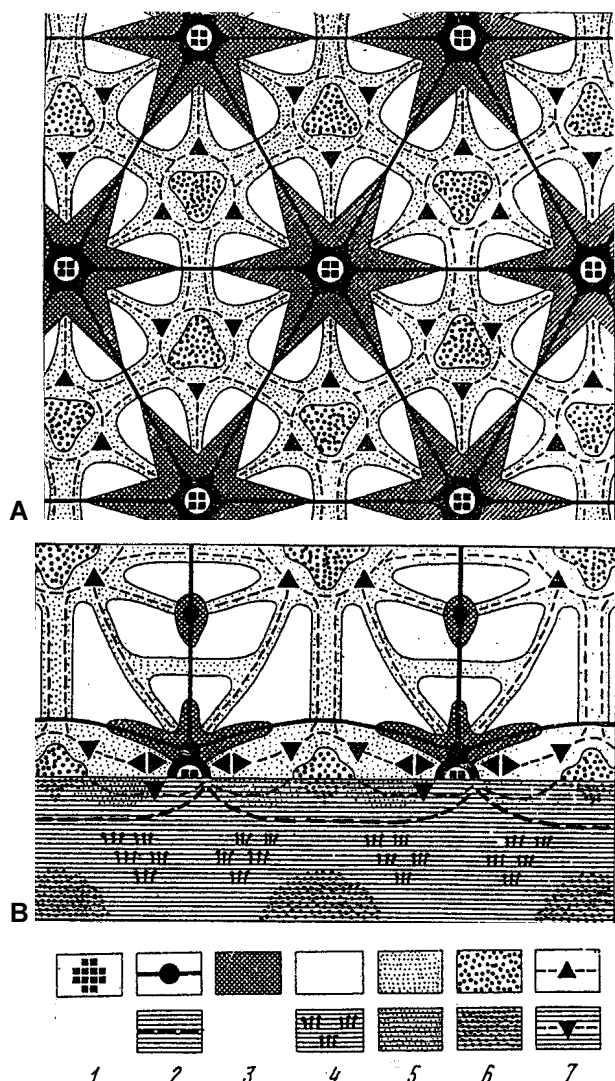
stycznym dla niego centralnym planowaniem w gospodarce narodowej. W początkowym schemacie funkcjonowanie TSR oparte było na dyrektywach zalecanych przez organy administracji, umocowanych w obowiązujących przepisach prawnych. W praktyce błędy w podejmowanych przez administrację decyzjach powodowały nieprawidłowości w pracy systemów. Z czasem autorzy koncepcji zaczęli zauważać oczywiste niedoskonałości modelu TSR. „Długo uważaliśmy, że system ten podobny jest do systemów technicznych (technologicznych) ze względu na jego zarządzanie, budowę, automatyzm, twarde determinizm lub związki stochastyczne, na automatyzm relacji zwrotnych, jakby oderwanie od samych wypoczywających. Dzisiaj jest już jasne, że potrzebne jest inne myślenie uwzględniające udział wszystkich poziomów samoorganizacji i, przede wszystkim, większą rolę człowieka w tym systemie” (ВЕДЕНИН, ЗОРИН, red. 1989, s. 20).

W.S. Przeobrażeński określił także słabe punkty w nauczaniu rekreacji – słaba humanizacja; dysproporcja w rozwoju teorii, aparatu metodycznego i badań empirycznych, a w części także niewystarczające empiryczne poznanie procesów samoorganizacji aktywności (działalności) rekreacyjnej oraz niedokończenie formułowania teoretycznych, multidyscyplinarnych koncepcji związanych z istotą rekreacji. Dlatego należało określić nowe pola badawcze w tym zakresie¹.

Koncepcja biosfery spolaryzowanej (krajobrazu spolaryzowanego) pojawiła się mniej więcej w tym samym czasie co TSR (lata 70. XX w.), a jej autorem był pracownik wydziału geograficznego RODOMAN (ПОДОМАН 1974). Pomimo to, że jest ona raczej koncepcją ogólnogeograficzną należy o niej wspomnieć, bowiem jej założenia można zastosować także do rekreacji oraz zagadnień związanych z ochroną przyrody.

Koncepcja była reakcją na przyspieszenie procesów urbanizacji, rozwoju przestrzennego miast, a także efektem poszukiwania przez geografów drogi do harmonijnego rozwoju człowieka i biosfery. Jej istota zasadza się na tym, że duże miasto i krajobraz naturalny (dziewiczy) – dwa równorzędne komponenty środowiska – nie powinny sobie przeszkadzać. Dlatego należy je obowiązkowo izolować jak najdalej od siebie, stwarzając między nimi strefy buforowe. Na tych założeniach opiera się istota oraz konstrukcja idealnego modelu krajobrazu spolaryzowanego.

Według RODOMANA (РОДОМАН 1974), jeden z dwóch „biegunów” środowiska geograficznego – miasto – wyznacza stare jądro miasta, centrum miejskie, gdzie zlokalizowane są przedsiębiorstwa, sklepy, punkty usługowe, instytucje kulturalne, uczelnie i szkoły, obiekty służby zdrowia, kompleksy sportowe

Strefy funkcjonalne i połączenia między nimi: A – dla jednolitej równiny w głębi kontynentu; B – dla obszaru nadbrzeżnego (góra – dla terenów suchych, dół – dla morza): 1 – miejskie rezerwy historyczne i architektoniczne, 2 – usługi publiczne i trasy komunikacyjne, 3 – regulame budownictwo mieszkaniowe i przemysłowe, 4 – wysoko i średnio zintensyfikowane rolnictwo, 5 – naturalne łąki, pastwiska, wycinki leśne, tereny łowieckie, rolnicze tereny wypoczynkowe, 6 – rezerwy przyrody, 7 – miejscowości rekreacyjne i drogi turystyczne

Rys. 2. Schemat spolaryzowanego krajobrazu lądowego i morskiego wg RODOMANA (РОДОМАН 1974)

oraz otaczające je strefy mieszkaniowe. Drugi „biegun” – rezerwy przyrody, otwarte tylko dla badań naukowych, odbywania praktyk studenckich i krótkoterminowych wycieczek. Przejście z jednego bieguna do drugiego powinno odbywać się poprzez oddzielające funkcjonalne strefy rolnicze średniej i dużej intensywności, zamiejskie parki przeznaczone do długotrwałego wypoczynku i turystyki przepłatające się z gospodarstwami leśnymi i myśliwskimi, naturalnymi łąkami i pastwiskami. Wymienione przejściowe strefy funkcjonalne powinny być zlokalizowane względem siebie, tak aby gęstość zaludnienia, stopień wykorzystania gospodarczego i częstotliwość odwiedzin

stopniowo zmniejszały się od centrum miejskiego do rezerwatu przyrody.

Wszystkie strefy przedstawiają swoistą jedność dzięki wahadłowym migracjom ludności stanowiącym podstawowe potoki systemotwórcze w krajobrazie spolaryzowanym, a sam krajobraz jest wyrazem jedności systemu terytorialnego (rys. 2.).

Koncepcja terytorialnego kompleksu gospodarki rekreacyjnej (regionu rekreacyjnego). Dalszy rozwój założeń systemowych w geografii rekreacji związany był z opracowaniem koncepcji terytorialnych kompleksów gospodarki rekreacyjnej jako elementu (części) gospodarki narodowej (МИРОНЕНКО, ЭЛЬДАРОВ 1998). W praktyce była ona ukierunkowana na optymalizację całokształtu relacji gospodarki rekreacyjnej z innymi gałęziami ekonomiki regionu czy kraju. Tym samym został zrobiony kolejny krok w kierunku odejścia od branżowego modelu TSR, badania jego struktury i wewnętrznych mechanizmów funkcjonowania do problemów środowiska, w którym funkcjonuje system rekreacyjny poprzez określenie jego związków ze światem zewnętrznym. Takim środowiskiem, według autorów, wydaje się być region, którego jądrem staje się terytorialny system rekreacyjny.

Zgodnie z tą koncepcją, TSR zajmuje przestrzeń ograniczoną obszarem występowania walorów i zagospodarowania, uwzględniając przy tym założenia miejscowych planów zagospodarowania określającymi jego granice (miejsca kurortów, strefy wypoczynku, parki leśne i inne). Region rekreacyjny wydaje się być w tym kontekście najszerszą koncepcją przestrzenną. Region ten tworzy TSR wraz z otaczającym środowiskiem społeczno-ekonomicznym, gdzie formują się rekreacyjne, materialne, finansowe potoki zasilające i uaktywniające TSR. Granice regionu rekreacyjnego, w odróżnieniu od TSR, są rozmyte i ustalają się w zależności od ciąż, związków produkcyjno-ekonomicznych TSR z innymi wyspecjalizowanymi strukturami, np. sieci osadniczej czy podziału administracyjnego.

Stworzone zasady dały autorom koncepcji możliwość określenia regionu rekreacyjnego jako kompleksu składającego się z dwóch zasadniczych elementów: TSR i otaczającej go przestrzeni społeczno-ekonomicznej zabezpieczającej jego efektywne funkcjonowanie. W ten sposób proces regionotwórczy został rozszerzony poza wąskie ramy branżowe i uzupełniony o międzybranżowe i międzysystemowe powiązania.

Innym węzłowym problemem rejonizacji było określenie czynników (sił wspomagających) i uwarunkowań formowania regionów w zależności od skali geograficznej. W omawianej koncepcji za najważniejszy czynnik formowania i rozwoju regionów rekreacyjnych uznano terytorialny podział pracy. Region re-

kreacyjny określony został poprzez zajmowane terytorium, na którym rekreacja została uznana jako specjalistyczna dziedzina gospodarki. Z tego punktu widzenia błędne wydaje się stwierdzenie, że regionem rekreacyjnym jest tylko obszar, na którym dominująca jest funkcja turystyczna i wypoczynkowa.

Koncepcja terytorialnego kompleksu przemysłu rekreacyjnego wniosła duży wkład w rozwój narodowej szkoły regionalizacji i miała w latach 80. XX w. praktyczne znaczenie dla zwiększenia efektywności planowego regulowania gospodarki rekreacyjnej i zarządzania nią zarówno w skali ZSRR (całego kraju), jak i poszczególnych jego regionów.

Rozwój narodowej (krajowej) szkoły geografii rekreacji w latach 1970–1980 był procesem złożonym i pełnym sprzeczności. Z jednej strony inspirujące okazały się prace prowadzące do tworzenia systemu koncepcji naukowych przedstawiających terytorialną organizację aktywności człowieka w czasie wolnym. Geografia rekreacji wniosła wiele nowych, ożywczych idei do radzieckiej geografii, a w szczególności do jej subdyscypliny – geografii społeczno-ekonomicznej. Z drugiej strony zahamowanie całości badań społeczno-geograficznych, szczególnie w dobie stalinizmu, odbiło się także na geografii rekreacji. W planie metodologicznym opracowania naukowych problemów z zakresu rekreacji miały charakter normatywny. Dopiero w latach 90. XX w. przyniosły zwrot w stronę poszukiwawczego (problemowego) podejścia do poznania terytorialnych systemów rekreacyjnych i dalszego „uspołecznienia” modeli rekreacyjnych.

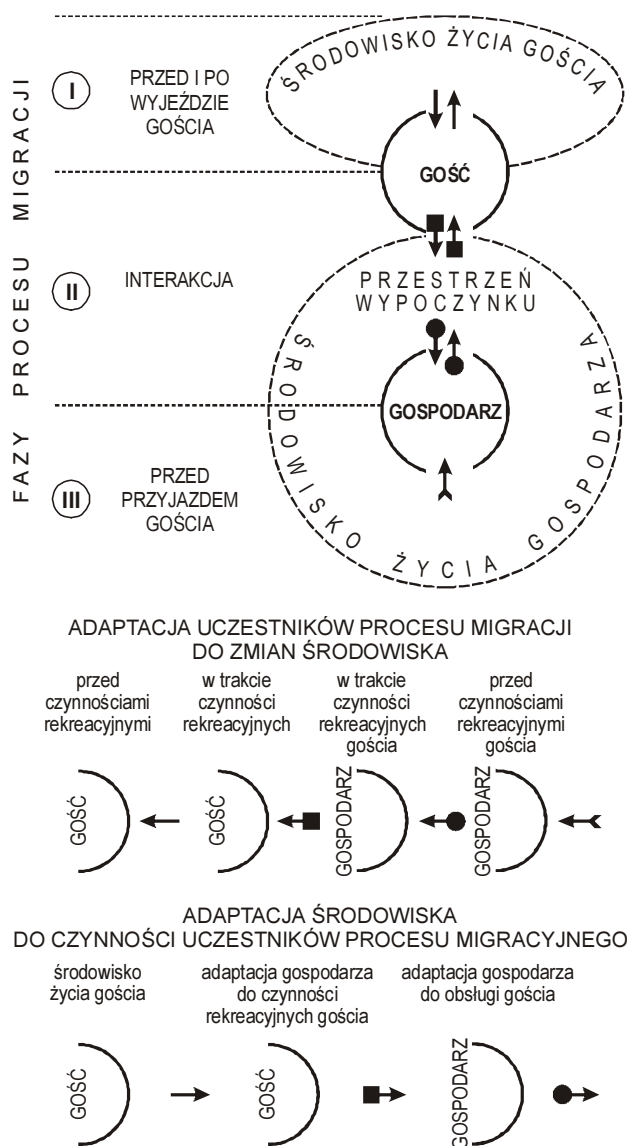
Graficzny „środowiskowy” (adaptacyjny) model systemu rekreacyjnego. W latach 90. w związku z pogłębieniem procesów „pieriestrojki” w sferze przechodzenia do gospodarki rynkowej i związanych z tym zmianami kontekstu społecznego w środowisku uczonych Uniwersytetu im. A. Łomonosowa w Moskwie dojrzała potrzeba konieczności stworzenia zasadniczo nowych hipotez i koncepcji związanych z rekreacją. Jedną z nich stał się graficzny „środowiskowy” (adaptacyjny) model systemu rekreacyjnego (МИРОНЕНКО, ЭЛЬДАРОВ 1998).

Ważną przesłanką do jego powstania był samoorganizujący charakter aktywności (działalności) rekreacyjnej w społecznościach otwartych i środowisku rynkowym. Za jakość (wartość) samą w sobie siły nośnej samoorganizacji uznany był proces adaptacji, relatywnie bezkonfliktowy, elastyczny, przystosowawczy, przejawiający się w najróżniejszych formach, w tym terytorialnych.

System rekreacyjny rozpatrywany był jako odmiana terytorialnego systemu społeczno-ekonomicznego, którego struktury określają dwa typy wzajemnej adaptacji jego dwóch głównych elementów (komponen-

tów): społeczeństwo–środowisko przyrodnicze i gospodarcze, społeczeństwo–środowisko społeczne. W odróżnieniu od TSR, w rzeczywistości mającego charakter techniczny, wiodącą rolę w istocie nowego systemu i formowaniu jego struktur odgrywały relacje społeczno-psychologiczne.

Model wyraża współwystępowanie wśród kontaktów społecznych dwóch „biegunów” rekreacji (rys. 3). Biegun pierwszy – „gość” i jego środowisko życia, drugi – „gospodarz” i jego miejsce zamieszkania, które w określonym czasie staje się środowiskiem wypoczynku „gościa”.

Rys. 3. Adaptacyjny (środowiskowy) model systemu rekreacyjnego
Źródło: МИРОНЕНКО, ЭЛЬДАРОВ (1998)

Model składa się z trzech części odpowiadających głównym etapom (fazom) społeczno-psychologicznej

percepcji przez „gościa” środowiska rekreacji: przed przyjazdem, w trakcie pobytu, po wyjeździe. W pierwszej fazie wiodące znaczenie mają charakter i struktura potrzeb rekreacyjnych oraz możliwości ich zaspokojenia w kontekście cykli zajęć rekreacyjnych, w drugiej – proces urzeczywistnienia (realizacji) ich jako szczególnych form wzajemnego oddziaływania ludzi i środowiska ich wypoczynku, w trzeciej – efekty aktywności rekreacyjnej.

Model środowiskowy potwierdza nowe zasady zarządzania rekreacją – zgodność interesów „gości” i „gospodarzy” na podstawie wypracowywania rozwiązań kompromisowych. Model ten może być także teoretyczną podstawą rozwoju humanistycznych aspektów geografii rekreacji i w dalszej perspektywie poszukiwań naukowych oraz sposobów rozwiązywania społecznych, politycznych oraz innych rodzajów konfliktów na świecie.

W Rosji po reformach gwałtowny rozwój międzynarodowej, zwłaszcza wyjazdowej turystyki w latach 90. dał podstawy do wydzielenia geografii turystyki jako samodzielnej dyscypliny wiedzy. Opiera się ona na osiągnięciach myśli geograficznej lat poprzednich, głównie narodowej szkoły geografii rekreacji. Nowe pojmowanie organizacji terytorialnej (samoorganizacji) działalności turystycznej związane było ze strukturalną przebudową turystyki w warunkach rozwijających się relacji rynkowych w kraju, a także z uwolnieniem nauki od kanonów ideologicznych.

Koncepcja polaryzacji przestrzennej światowego rynku turystycznego (model rozwoju światowej gospodarki turystycznej) powstała na wydziale geograficznym Uniwersytetu im. A. Łomonosowa w Moskwie dzięki pracom prof. A. Aleksandrowej na początku XXI w. (АЛЕКСАНДРОВА 2002, 2008, 2009, 2010). Pokazuje ona nasilenie procesów związanych z turystyką, formowanie jednorodnej (jednej) przestrzeni turystycznej w skali świata. Opracowanie tej koncepcji zyskało na aktualności w warunkach, kiedy Rosja przyjęła otwartą strategię rozwoju i bardziej aktywnie zaczęła wpisywać się w światową przestrzeń i gospodarkę turystyczną.

Zgodnie ze skonstruowaną koncepcją, współczesna turystyka jako międzybranżowa sfera gospodarowania powstała w rezultacie społecznego podziału pracy. Jego wyższą formą jest międzynarodowy podział pracy, w rezultacie którego powstaje całościowy rynek turystyki. Ma on niejednorodną strukturę przestrzenną, którą można przedstawić w formie trójstopniowej piramidy, na szczycie której znajdują się kraje „centrum”, w środkowej części kraje „półperyferii”, a podstawę stanowią kraje „peryferii”. Taka hierarchiczna struktura wyraża nierówność krajów świata w międzynarodowym podziale pracy, który charakteryzuje wyraźne rozdzielenie miejsc popytu turystycznego od

miejsc jego zaspokajania (podaży). Zaklasyfikowanie kraju do „centrum”, „półperyferii” czy „peryferii” światowej przestrzeni turystycznej zależy o stopnia jego uczestnictwa w międzynarodowym podziale pracy, intensywności i ukierunkowania potoków turystycznych, znaczenia sektora turystycznego w gospodarce krajowej, polityki państwa w zakresie turystyki, a także od ogólnego poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego. Kraje „centrum”, „półperyferii” i „peryferii” powiązane są potokami turystów, kapitału, zasobów siły roboczej oraz informacji mających kilka szczególnych cech ekonomiczno-geograficznych.

Struktura przestrzenna międzynarodowego rynku turystycznego zmienia się w sposób ewolucyjny. Każdemu etapowi rozwoju odpowiadają swoiste „centra”, „półperyferie” i „peryferie”. Okres od końca XVIII w. do początku wieku XX charakteryzował się europejskim monocentryzmem, kiedy Wielka Brytania – pionier wszelkiego postępu – umocniła na świecie nowe formy podróżowania wymuszone rozwojem przemysłowym społeczeństw. Po II wojnie światowej „centrum” światowej przestrzeni turystycznej na krótko przemieściło się do Ameryki Północnej, a dokładnie do USA, gdzie stworzono komputerowe systemy rezerwacyjne i tym samym tam kończył się wektor rozwoju światowego przemysłu turystycznego przez następne dziesięciolecia. Pod koniec XX w. na światowym rynku turystycznym pojawiła się oś Europa Zachodnia – Ameryka Północna (USA) – Japonia. Tu koncentrują się światowe potoki turystyczne, rodzą się innowacje turystyczne techniczno-technologiczne i społeczno-ekonomiczne, które następnie są implantowane na obszary „półperyferii” i „peryferii”.

Światowy rynek turystyczny dysponuje możliwościami rozwoju, w których można zauważyć wahania o charakterze cykliczno-falowym. Cykle działalności turystycznej mają złożoną strukturę i są syntezą ciągu wahań o różnych okresach (2–5, 6–11 i 13–20 lat), amplitudzie i mechanizmach. Cykle koniunktury turystycznej odczuwają także silny wpływ długich fal Kondratiewa objaśniających synchronizację długo-okresowych wahań w dynamice wzrostu przyjazdów turystycznych według regionów świata.

Współcześnie nauczanie turystyki i rekreacji na Uniwersytecie im. Łomonosowa w Moskwie zmienia się poprzez wyraźne ukierunkowywanie badań. Liczni uczeni z różnych wydziałów zwracają się ku tej tematyce, otwierane są nowe katedry, powstają nowe specjalizacje. Złożona, wieloczynnikowa i polifunkcyjna istota turystyki i rekreacji oraz liczne przeciwstawne im procesy w aktywności życiowej człowieka i otaczającym środowisku niosą ze sobą zasadniczo nowe problemy o charakterze międzydiscyplinarnym i wymuszają konieczność stosowania podejścia kompleksowego w badaniach nad turystyką i rekreacją.

Dzisiaj, jak nigdy dotąd, rośnie rola geografii rekreacji i geografii turystyki, które dysponują ugruntowanym zintegrowanym potencjałem naukowo-badawczym. Obecnie jako jeden z perspektywicznych, międzydiscyplinarnych kierunków badań nad turystyką i rekreacją traktuje się analizę obszarów turystyczno-rekreacyjnych z wykorzystaniem teorii klastrów (АЛЕКСАНДРОВА 2007a, b, КРУЖАЛИН 2009).

PRZYPIIS

¹ Jednym z pierwszych badaczy zajmujących się w Polsce tą problematyką był A.S. Kostrowicki (1975, *Podjęcie systemowe w badaniach nad rekreacją*, „Przegląd Geograficzny”, t. XLVII, z. 2, s. 263-278) wykorzystujący zmodyfikowaną koncepcję TSR – dopisek tłumacza.

*Tłumaczenie z języka rosyjskiego
Bogdan Włodarczyk*

BIBLIOGRAFIA

- АЛЕКСАНДРОВА А.Ю., 2002, *Структура туристского рынка*, Пресс-Союз, Москва, 384 ss.
- АЛЕКСАНДРОВА А.Ю., 2007a, *Кластеры в мировой индустрии туризма*, „Вестник Московского университета”, серия 6: „Экономика”, s. 43–62.
- ALEKSANDROVA A.Y., 2007b, *Tourism Clustering in Russia and Abroad*, „Turizm”, 17/1–2, s. 19–42.
- АЛЕКСАНДРОВА А.Ю. (ред.), 2008, 2009, 2010, *География туризма*, КНОРУС, Москва, 592 ss.
- КОЗЛОВ В.Н., ФИЛИППОВИЧ Л.С., ЧАЛАЯ И.П. и др., 1990, *Рекреационные ресурсы СССР: Проблемы рационального использования*, Наука, Москва, 168 ss.
- КРУЖАЛИН В.И., 2009, *Туристско-рекреационные кластеры – новые стратегии развития регионального туризма*, „Курортное дело, туризм и рекреация”, 3, 4 (12), s. 29–32.
- МИРОНЕНКО Н.С., БОЧВАРОВА М. (ред.), 1986, *Рекреационные системы*, Изд-во Московского Университета, Москва, 136 ss.
- МИРОНЕНКО Н.С., ЭЛЬДАРОВ Э.М., 1998, *Гуманитарные аспекты исследования рекреационных систем*, „Вестник Московского университета”, серия 5: „География”, 1, s. 22–27.
- МИРОНЕНКО Н.С., ТВЕРДОХЛЕБОВ И.Т., 1981, *Рекреационная география*, Изд-во Московского Университета, Москва, 207 ss.
- ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ В.С. (ред.), 1975, *Теоретические основы рекреационной географии*, Наука, Москва, 224 ss.
- ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ В.С., КРИВОШЕЕВ В.М. (ред.), 1980, *География рекреационных систем СССР*, Наука, Москва, 250 ss.
- РОДОМАН Б.Б., 1974, *Поляризация ландшафта как средство сохранения биосферы и рекреационных ресурсов*, [w:] *Ресурсы, среда, расселение*, Наука, Москва, s. 150–162.
- САДОВНИЧИЙ В.А., 2005, *Первому университету страны – 250!*, Наука и жизнь, 1, s. 2–15.
- Территориальная организация отдыха населения Москвы и Московской области*, 1986, Наука, Москва, 176 ss.
- ВЕДЕНИН Ю.А., ЗОРИН И.В. (ред.), 1989, *Теоретические проблемы рекреационной географии*, Москва, 184 ss.